

TOLKUN, Selahittin (2014). “Sovyet Döneminde Yaşamış Bir Türkistan Bilgesi: Alihan Töre Sagunî”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir* (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/doc-dr-selahittin-tolkun.pdf>), ss.341-353

Selahittin TOLKUN*

SOVYET DÖNEMİNDE YAŞAMIŞ BİR TÜRKİSTAN BİLGESİ: ALİHAN TÖRE SAGUNÎ

Alihan Töre Sagunî⁷⁰ 1885'te⁷¹ günümüzde Kırgızistan sınırları içinde kalan Tokmak şehrinde dünyaya gelmiştir. Aslen bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Andican şehrinden olup Tokmak'a göç eden Özbek ailesine mensuptur. Babası Nakşibendî tarikatine mensup bir âlim ve Şâkir hoca Eşân da denilen Şakirhân Töre, annesi ise Nârbuvi hanımdır. Kendisi 1976 yılında Taşkent'te bu âlemden göç etmiştir.

Alihan, asıl adı olup Töre ünvanıdır. Sagunî ise, -hatıratında belirttiğine göre- Karahanlıların önemli merkezlerinden ve Türk dilinin abide eserlerinden Atabetü'l-Hakayık'ı yazan Yusuf Has Hacib'in memleketi olan Balasagun kelimesinden hareketle aldığı lakaptır (Bozkurt: 54).Çünkü Balasagun, Tokmak'ın eski adıdır ve yine Alihan Töre'ye göre bu şehir bizzat Oğuz Han'dan kalmıştır (Bozkurt 23). Hatta efsanevî Afrasiyab'ın üçüncü başkentidir (Bozkurt: 22). Üstadın adındaki Töre kelimesine gelince, **Özbek Tilining İzâhli Lugati**'nde şu anlamlar verilmektedir:

Töre 1) tar. Asilzade, aristokrat. 2) tar. Hanlar devrinde ve Çar Rusyası döneminde Türkistan'daki üst seviyeli bürokrat. 3) Hizmetlerinden dolayı veya yüceltmek için kişilerin isimlerine, ünvanına, makamın aynı şekilde mecaz anlamlı kimi şeyleri

---

* Doç.Dr.Anadolu Üniversitesi.

⁷⁰ Burada verilen bilgiler başta Elife Bozkurt'un Yüksek Lisans tezinin Giriş kısmından alınmıştır. Bu kısım ise Bozkurt'un ifadesine göre Alihan Töre'nin küçük oğlu Kutlukhan Şakirov ile Yard. Doç. Dr. Yılmaz Polat'ın basılmamış seminerlerinden faydalanılarak yazılmıştır. Bunlara ilaveten *Türkistan Qayğusu* adlı kitabı pdf halinde internette yayımlayan Alihan Töre'ninsoyundan gelen ÂhâdxântörâĞäppârov ve UvâysxântörâŞakirov verdiği bilgilerden de yararlanılmıştır.

⁷¹Bir kaynakta Alihan Töre'nin doğumu farklı bir tarihte 21 Mart 1884 olarak verilmektedir (internet 1).

bildiren sözlere eklenerek kullanılan kelime. 4) mec. Resmiyetperest, bürokrat. (Özbek Tilining İzahli Luğati, c. 4, s. 244).

Baba tarafından eğitilmiş bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Zaten ilk eğitimini dedesi Muhammed Hoca'dan almış, 13 yaşına geldiğinde ise ağabeyi Âlimhan Töre ile birlikte Mekke'ye tahsile gönderilmiş; 17 yaşına kadar bulunduğu Mekke'de Alihan Töre; Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, tefsir, hadis, fıkıh, mantık derslerini okumuştur. Yine Mekke'de bulunduğu yıllarda Osmanlı askerlerinde askeri eğitim aldığı bilinmektedir (Bozkurt: viii). Ardından yurduna dönen Alihan Töre bu defa da doğruca Buhara'ya gönderilmiş eğitimine orada devam etmiştir.

Çok hareketli bir ömür süren Alihan Töre'nin hayatının büyük bir kısmı, Rusların Batı, Çinlilerin Doğu Türkistan'da hükümlan olma ve her ikisini Uluğ Türkistan'dan atma mücadeleleri içinde geçmiştir. Kendisi bu mücadeleler içinde gençliğinden itibaren yer almış. Neticesinde hayatı Batı Türkistan – Doğu Türkistan arasında git gellerle geçmiştir.

Alihan Töre, Çar Rusyasına karşı gerçekleştirilen 1916 isyanına katılmış, bu isyan kanlı bir biçimde bastırılınca Kaşgar'a kaçmış; 1917'de Bolşevik ihtilali sonucu Bolşeviklerin hürriyet mücadelesi yapan kaçakların yurda dönebileceğine sözüne kanarak ülkesine dönmüş, ancak tekrar 1919'da kaçmak zorunda kalmıştır. Bozkurt'un bildirdiğine göre 1930'a kadar 6 defa hapsedilmiş; hatta son tutuklanmasında Sibiryaya sürgün cezası çıkınca mecburen Doğu Türkistan'daki Gulca şehrine kaçmıştır. Ancak Sovyet rejimi kendisini burada da rahat bırakmamış Doğu Türkistan'daki Çinli vali ŞinDuben'e gönderilen tutuklanacaklar listesinde yer aldığı için yine kaçması icap etmiştir. Daha sonra yakalanmış, ancak bu defa Çin'in Sovyet Rusyası'ndan kaçanları salıvermesiyle hürriyetine kavuşmuştur. (Bozkurt: ix-x).

Alihan Töre, Doğu Türkistan'da "Azadlık Cemiyeti"ni kurmuş ve bu cemiyet uygun zamanın gelmesi üzerine 7 Kasım 1944'te silahlı mücedeleyi başlatmıştır. Bu isyan sonunda Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve Alihan Töre Sagunî cumhurbaşkanı ilan edilmiştir.

Alihan Töre'nin Doğu Türkistan'daki faaliyetleri ile ilgili olarak bir başka Doğu Türkistanlı devlet adamı İsa Yusuf Alptekin hatıralarında şöyle demektedir:

Bu yapılanlardan dolayı İli’de Ali Han Töre adında dinî bir liderin öncülüğünde 21 Eylül 1944 tarihinde ayaklanma oldu. Sonradan öğrendiğimize göre, halk galeyana geliyor. (Alptekin: 437)

Ruslar da, İli’deki konsolos, İli’de elde ettiği Özbek ve Uygur adamlarıyla veya zamanında oraya soktuğu adamlar vasıtasıyla, bizim Ali Han Töre ve milliyetçilere yemini billah ederek yardım edeceğiz, ama içişlerinize karışmayacağız, isyan edin, devlet kurun. Adını Doğu Türkistan verebilirsiniz. Ayyıldızlı bayrak da yapabilirsiniz. Biz size yardım edeceğiz fakat hiçbir işinize karışmayacağız. /.../

1944’te, İli’de Ali Han Töre’nin liderliği altında bir ayaklanma oluyor. O ayaklanma Nilka adlı kazada oluyor. /.../

İli vilayeti kurtulur kurtulmaz, Ali Han Töre tarafından 7 Kasım 1944 tarihinde istiklal ilan edildi. Adı, “Şarkî Türkistan Cumhuriyet”. İki bayrağı vardı. Biri beyaz ve üzerinde “Fetih” sûresinin birinci ayeti bulunuyordu. İkinci bayrağın rengi yeşil, ay yıldızlı idi. Ali Han Töre cumhurbaşkanı oldu.

Ali Han Töre hareket ediyor, Çöyçek Vilayetini kurtarıyor. Altay vilayetini kurtarmada bizim Osman Batur’un büyük rolü ve kahramanlığı oluyor.

/.../

Ali Han Töre, yedi vilayeti kurtarmak için harekete geçiyor. Bilhassa güneye doğru gidiyor. Urumçi’ye hücum başlıyor. Manas Nehri’ne kadar geliniyor. Bundan başka Bay, Kûçar, Aksu gibi şehir, kaza ve vilayetlere hücum başlıyor.

Milli kuvvetleri idare eden General ZununTayıf, Almaata’Da Gani Batır da Batı Türkistan’da vefat etti. O zaman o ayaklanmayı başlatan mühim mevkilere gelen adamların hepsi şimdi Batı Türkistan’dadır.

/.../

Ruslar, Türkistan üzerinde Çin’e yardıma mani olmak istiyorlardı. Çünkü Amerika’nın Türkistan’dan yakinen haberdar olmasını istemeyen Ruslar, burada kendilerinde başka bir de Amerikan varlığını kabul etmek istemiyorlardı.

Yukarıdaki sebepler ve benzeri sebeplerle Ruslar, Ali Han Töre’nin yeni gireşeceği hareketi durmadan teşvik ediyorlar ve Doğu Türkistanlılara türlü teminatlar veriyorlardı.

/.../

Ruslar, bunlarla da kalmayarak, millî hükümetin içişlerine karışmaya ve Ali Han Töre’yi tesirleri altına almaya teşebbüs etmişlerdir. İşlerinize karışmayacağız diye verdikleri sözleri unutmışlardır.

Bütün bunlardan sonra Ali Han Töre ile Rusların arası açıldı. Ali Han Töre’nin Ruslara itibarı kalmadı. Böylece, Doğu Türkistan’da

milli bir politika gelişmeye başladı ki Rusların da en çok korktuğu ya da nefret ettiği bir şeydi bu.

/.../

Ruslar, bu düşüncelerle fakat başka bahaneler bularak, Ali Han Töre'den, Çin'den ayrılmak fikrinden vazgeçmesini, bütün cephelerde hücumların durdurulmasını hatta Milliyetçi Çin hükümeti ile müzakerelere girişerek anlaşmasını istediler. Sebep olarak da isyana tahrik ettikleri gerekçesiyle Çin hükümetinin Rus hükümetini protesto ettiğini ve Ali Han Töre Rusların istediklerini yerine getirmezse, Çin'in Rusya'yı Birleşmiş Milletlere şikâyet edeceğini gösterdiler.

Ali Han Töre kabine âzalarını ve komutanlarını toplayarak, Rusların istekleri üzerinde bunların fikirlerine başvurdu. Rusların istekleri reddedildi. Ali Han Töre, bu red kararını Ruslara bildirdi fakat Ruslar, kendilerini Çin karşısında temize çıkarabilmek için askerî müdahalede bulunup hükümeti dağıtacakları tehdidinde bulundular.

Ali Han Töre ve arkadaşları bir tarafta Rus emperyalistleri arasında kaldılar. Tekrar bir toplantıdan sonra hükümetin Ruslar tarafından dağıtılmasındansa Çin ile müzakereye girip meseleyi sulh ile kurtarmaya karar verdiler (Alptekin: 437-442).

İliler Çinlilerle anlaştıktan sonra Ruslar Ali Han Töre'yi kaçırttı. Çünkü anlaşmanın yapılmasına ve yeni karma hükümetin kurulmasına rağmen Ali Han Töre, hâlâ hükümete isteyerek rıza göstermiyordu. Rusların, onun ilerideki hareketlerinden çekinerek gece baskını yapıp kaçırdılar (Alptekin: 459).

Türkistan araştırmalarında mutlaka başvurulması gereken diğer bir kaynak olan rahmetli Baymirza Hayit'in *Türkistan Rusya ve Çin Arasında* adlı kitabında da Alihan Töre ile ilgili ayrıntılı olmamakla birlikte bazı bilgiler verilmektedir:

Osman Batur, Altay'daki ayaklanmasını sürdürürken, Ali Han Töre önderliğinde Temmuz 1944'te İli Bölgesi'nde (Gulca) Çinlilere karşı yeni ayaklanma başladı. Ruslar, Ali'ye yardım teklifi yaptılar, fakat o, bunu reddetti. Ayaklananlar 7.8.1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni ilan ettiler ve Ali Han Töre'yi cumhurbaşkanı olarak seçtiler. Osman Batur, bu cumhuriyetin emrine girdi. Bu cumhuriyetin silâhlı kuvvetleri 20.9.1945'te Altay Bölgesi'ni tamamen kontrolleri altına aldılar. Bu arada Mart 1945'te Ali Beğ Rahim'in önderliğinde başlatılan Manas Sancağı çevresindeki ayaklanma devam ediyordu. Bu suretle, Doğu Türkistan'da tekrar bir keşmekeş meydana geldi.

Çin Hükümeti Eylül 1945'te, Doğu Türkistan problemini barışçı yoldan çözmeye hazır olduğunu bildirdi. Doğu Türkistan

cumhurbaşkanı Ali Han Töre bu beyanata inandı. Ruslar da, bundan başka İli Bölgesi ayaklananlarına silâh sevkettikleri için, milliyetçiler ile Çin Hükûmeti arasında arabulucuk yapma teşebbüsüne geçti.

/.../

Doğu Türkistan Hükûmeti'nin kuruluşu süresi içinde, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Ali Han Töre, esrarengiz bir surette ortadan kayboldu (Hayıt, 327-328).

İsa Yusuf Alptekin'in de belirttiği gibi, Ruslar, Doğu Türkistan'daki bu gelişmelerin Batı Türkistan'da yaratabileceği etkiden ürkmüştür. Çare olarak Sovyet Rusya, bizzat Stalin'in Cumhurbaşkanı Alihan Töre Sagunî ile Kazakistan sınırda görüşmek istediğini belirtmiş, bu bahaneyle Korgaz şehrine gelmesini sağlamış; buradan da kendisini askerî uçakla kaçırarak Taşkent'e götürmüş ve siyaset yasağı uygulamasıyla vefatına kadar burada yaşamasına izin vermişlerdir. Muhsin Toprak'ın belirttiğine göre 1945 senesinde bir görüşme için Rus Konsolosluğuna çağırılarak tutuklanır ve Özbekistan'a sürülür (Toprak: 65). Kendisi 1976 yılında Taşkent'te vefat etmiş olup kabri Taşkent'teki Şeyh Zeyniddin Baba mezarlığındadır.

Alihan Töre idaresindeki yeni kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nde birçok düzenlemeler yapılmış; ordu kurulmuş, Çin ile yapılan savaşta İli, Tarbagatay ve Altay bölgeleri istiklaline kavuşmuştur. Bütün bu başarılarından dolayı Alihan Töre Sagunî'ye mareşal ünvanı verilmiştir.

Son derece hareketli hayatının ve iki Türkistan arasındaki git gellerinin neticesi olarak halk arasında olumlu veya olumsuz birtakım söylentiler çıkmış ve “Kâmil bir din adamı”, “Mareşal Baba”, “Çinli General”, “Uygurların hapsedilen padişahı”, “Sovyet düşmanı”, “Panislamist ve Pantürkist”, “Siyasî kaçak”, “Stalin'nin yakını”, “KGB işbirlikçisi”, “Özbek Sovyet casusu” vb. sıfatlar yakıştırılmıştır.

İlmî Çalışmaları

Alihan Töre'nin ilmî çalışmalarından bir kısmı şunlardır: **Tarih-i Muhammedi, Türkistan Kaygusu, Şifâü'l-ilel** gibi telif ile Emir Timur'un **Tüzükât-ı Timur'u**, AhmedDâniş'in **Nevâdirü'l-Vikâye**, Dervişali Sengî'nin **Musiki Risâlesi**, Herman Vamberi'nin Osmanlı Türkçesine çevrilen **Buhara veya Mâverâünnehir Tarihi** gibi eserleri günümüz Özbekçesine kazandırmıştır. Bunların dışında şair yönü de bulunan Alihan Töre'nin Elife Bozkurt'un belirttiğine

göre bir de yayımlanmamış divanı bulunmaktadır. Şiirlerinin bir kısmı ülkemizde de yayımlanmıştır (konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk: Toprak 2009).

Ancak Alihan Töre'nin bunların dışında en önemli eseri, 1947'den vefat ettiği 1976 yılına kadar aralıklarla, bir kısmını bizzat kendisinin yazdığı elyazması hatıralarından oluşmaktadır. Yazar bu kitaba **Türkistan Qaygusu** adını vermiştir. Bu kitap, Âhâdxântörâ Ğäppârov ve Uvâysxântörâ Şâkirov tarafından Özbekistan'da yayımlanmış (resim 3) ve sanal âlemde pdf halinde bulunmaktadır. Keza bu elyazması eserin 15 defteri Türkiye'de Elife Bozkurt tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu yazının giriş bölümündeki Alihan Töre ile ilgili bilgiler verilirken bu kaynaklardan istifade edilmiştir.

Aşağıda Alihan Töre'nin bilgece tespit ve tekliflerini sunarken üstadın bu eserine müracaat edilecektir.

Alihan Töre'de Türklük ve İslam Şuuru

Alihan Töre; Türklük şuurunun yok edilerek yerine kabile isminin hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönemde, bu duyguyu ayakta tutmaya çalışmış, hatıratında bunu sürekli vurgulamıştır. Bir başka deyişle Rusların hâkimiyetlerindeki Türklere kabul ettirmeye çalıştığı “Sizler aslında Türk değilsiniz; yalnızca Türkçe konuşan halksınız.” yani “Sizler Türkleşmiş halksınız.” düşüncesini, Alihan Töre'nin asla kabul etmediğini hatıratında Türkiy (< Türki) kelimesini hemen hiç kullanmamasından anlaşılmaktadır.

Alihan Töre'nin hazırlamış olduğu Timur Tüzükleri kitabının Türkiye Türkçesiyle yapılan baskısında da şöyle bir dipnot bulunmaktadır:

2. Tercüman sözbâşısı ilk olarak 1967'de yayınlandığı için Sovyet sansürü engelini atlamak amacıyla müellifin el yazısındaki "Türk" vb. kelimelerin "Özbek" olarak basılması icap etmiştir (Alihan Töre Sağuni: 18).

Türkistan'ın klâsik Türkçesinin Ruslarca adının Özbekçe olarak değiştirilmesine ve maalesef bu değişikliğin Özbek toplumunca kabulüne karşılık, Alihan Töre bunu tam olarak benimsemediğini yayımladığı **Tarih-i Muhammedi**'de de metnin dili ile ilgili aşağıdaki ifadede görünmektedir:⁷²

---

⁷²Tarafımızdan çevrilen orijinal metnin Kiril Alfabesinden Türk Dünyası Ortak Latin Alfabesine aktarılmış şekli şöyledir:

Bu sebepten ben fakir– Alihan Töre Şâkirhân Töre oğlu Sagunî-bizlerden sonraki nesillerimize ve diğer **Türk dilli** vatanş ve din kardeşlerimize benden yadigâr olsun diye yukarıdaki dört konunun tarihini her çeşit kimsenin anlayacağı biçimde açık **Türkî dilde** yazdım. Bu kitaba “Tarih-i Muhammedi” diye isim koydum. Bunu okuyanlar ben fakiri dualarında hatırlayacaklarını ümit ediyorum. (ÂlixânTörâ Şâkirxânoğlı Sâğuniy: 3)

Aynı şekilde Türkistan düşüncesinden de asla vazgeçmemiştir. Alihan Töre, bu yönleriyle diğer pek çok milliyetçi aydından ayrılmakta ve kendisinin Rusların beyin yıkayıcılığından etkilenmediği görülmektedir. Bölünmüş yurdu Türkistan’ı daima bütün olarak düşünmüş ve bütün dünyada haritalardan bile silinerek, unutulması için diye kasten Orta Asya diye adlandırılan yurdunu, o, daima Türkistan diye hatırlamış ve hatırlatmıştır.

Aynı hassasiyeti İslam konusunda da göstermiş ve bu konuda sürekli çalışmıştır. Sovyet dönemi olmasına rağmen üstadlık etmiş, öğrenciler yetiştirmiştir.⁷³ Ayrıca bir önceki bölümde belirtilen eserleri kaleme almıştır.⁷⁴ 1995’te Türkistan’da bulunduğum sırada, üstadın **Tarih-i Muhammedi (TârixiMuhämmâdi)** kitabı elime geçmişti. Bu kitabın benim elimdeki ince uzun (16x28,5) ebattaki nüshasında, tarih ve basımevi adı bulunmamaktadır (resim 2). Orada

---

Şuning üçün, men fâqir — Âlixântörâ Şâkirxân Törâ oğlı Sâğuniy durmân kim, bizlâr din **keyingi ävlâd nâsllârimiz gâvâhâm başqâ türkiy tillik vâtândâş, din qârındâşlârimiz gâmendân yâdgâr bolsindeb yuqârî dâğitörnâr sâtârxınını hârquândâq kişi tüşüngüdek qılıb, âçiq türkiy tilidâ yâzdım.** Bu kitâbgâ «TârixiMuhämmâdi» debât qoydım. Bunı oqıgüvçilâr fâqırnı duâlâridâ yâdqılıb qoyışlârinini umid qılurmân. (ÂlixânTörâ Şâkirxânoğlı Sâğuniy: 3)

⁷³Alihan Töre’nin torunu Üväysxântörâ, internette pdf halindeki **Türkistan Qayğusu** kitabı giriş kısmında dedesiyle ilgili verdiği bilgiler içerisinde aşağıdaki –tarafımızdan çevrilen - kısım bulunmaktadır.

Dedem biz çocukları için aynı zamanda üstad idiler. /.../ 1964-1967 yılları arasında kendisine bağlı gayriresmi “Şuur Arttırma Meclisi” oluşmuş, (ç.n. Dikkat edilirse, Sovyetler Birliği’nde demokrasi, insan hakları, düşünme ve konuşma hürriyeti gibi konuların henüz iptidasının bile bulunmadığı bir dönemden söz ediliyor.) burada biz gençler haftada iki defa toplanıyorduk. Arap dili ve İslam dininin esasları, millî tarihimiz, ahlak ve âdâp, insan hakları konularında düşünce ve bilgileri ilk defa kendilerinden dinlemiştik. Dedemiz bizim için maneviyat, tarih ve millî değerlerimizin canlı kâmûsu; her türlü sorunun çözümünü bulabilen bilge bir mürebbi, zamanımızın rejimi ve siyaseti hakkında bütün hakikatleri dosdoğru söyleyen bahadır bir kimseydiler. Kendileri, İslâm dini, geçmiş büyüklerimiz, millî değerlerimiz, vatan ve millet hakkında söz açılınca son derece heyecanlanarak sonsuz bir gururla konuşurlardı. Hitabette onun geçecek az bulunurdu. /.../ İlmî, küçüklükten itibaren ihlasla öğrenmek gerektiğini söyleyerek, “Küçüklükte edinilen bilim taşa oyulan nakıştır.”, “Şuurun olmadığı yerde cesaret bulunmaz.”, “Bu dünyada hiçbir şey sağlık değerinde olmaz.” gibi şiarları çok dinlemiştik.

⁷⁴ Alihan Töre’nin hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi edinmek için doğrudan oğlu Dr. Kutlukhan Şakirov’la yapılan sohbetten okuyabilirsiniz (internet 4).

tanıştığım kişiler bana bu kitabın Sovyet döneminde kaçak olarak basıldığını söylemişlerdi. Nitekim bu kitap daha sonra müstakil Özbekistan devrinde tekrar basılmıştır.

Alihan Töre'nin gerek Türklüğe gerekse İslam'a bağlılığını ve hizmetini üstadın aşağıda ele alınacak olan **Türkistan Qayğusu** adını verdiği hatıratı ve bu hatıratın alınan bölümlerde tekrar gösterilecektir.

Alihan Töre'nin Çok Önemli Bir Fetvası

Alihan Töre hakkındaki önemli bir iddia şu şudur: Kendisi Doğu Türkistan'ın istiklalinde rol oynaması kadar, Tokmak şehrindeki Türk gençlerinin Osmanlı Türk Ordusuyla çarpışmaları için Rus ordusuna gönderilmesi üzerine “Türk askerine kurşun sıkın cehennemlidir.” fetvasını vermiştir (Toprak: 65; internet 3).

***Türkistan Qayğusu* Adlı Eserin Dili**

Alihan Töre'nin hatıratında esas itibariyle günümüz Özbekçesi, Türkistan'ın klâsik edebiyat dili olan Çağatay (Mundây vakti dâbâriş hatârlık bolsâ **dağı**çi dâbturâlmây/.../ Bozkurt: 19; **Aniñ** bu sözdänuygânib [6] kandâydürihtiyâyüzäsidiñyât bir hükümât**tufrâgıgâ**ötmâkçi [7] bolupsâfarcâmâlgasıgakirişdim. /.../ Bozkurt: 21; Bu **érsâ** [11] törttâmâniulugtâglârbilânorâlgân bir yerdür. /.../ Bozkurt: s. 26), fazla olmamakla birlikte yer yer Kırgız (**özümë; üstimä**, köz **yâşimämëñzâb, çong, boyunçâ, ulutidân, irecäm, çıkış, bâtış**Türkistân), günümüz Uygur (**çong**; Bu sözni**añlaşımiz**bilân“bu sözü **duymamızla** birlikte”) ile Osman Türkçesinden [küçlük bir dâvlât kuruş **kapusi** (pâyti) kélmişédi. ç.n. Burada kapu kelimesinin anlamı bilinmediğinden anlamı *päyt*“zaman, vakit” olarak verilmiş] izler bulunmaktadır.

Bu durum hatıratını tuttuğu Arap alfabesinin imlâsında da görülür. Bu imlâ da Klâsik Doğu Türk imlâsı, 1900'lerden Özbeklerin Latin Alfabesine geçmelerine kadar olan (1929)dönemde kullanılan ıslah edilmiş ve yine Arap alfabesine dayanan imlâ ve nihayet günümüz Uygur imlâsı ile aşırı olmamakla birlikte Osmanlı imlâsı görülür.

Alihan Töre'nin Hatıratından Çarpıcı Bölümler

Kendisini ve neden hatıra yazdığını Alihan Töre bizzat şöyle tanımlıyor:

/.../ Bir baktım ki ben Ali Sagunî, çocukluk ve delikanlılık günlerinden itibaren Arapça ve Farsçayı tam olarak öğrendim. Zamanın bana çıkardığı engellere rağmen Tanrı'nın yardımıyla büyük çapta dinî, tıbbî bilhassa tarihî bilgilere sahip oldum. Arapça ve Farsçayı yalnızca yazmak ve konuşmak değil, hatta bu iki dilde kitap yazmak, şiir kaleme almak kabiliyeti bende bulunmasına rağmen öz ana dilim olan Türkçeyi diğer diller yeğledim. Çünkü her bir millet ana dili kendi ihtiyacını karşılayamadan başka yabancı dillerin karşısında mağlubiyete uğrayarak onun huzurunda diz çökerse bu durumdaki milletler çok geçmeden insan haklarından mahrum kalıp hayat defterleri üzerinde inkıza uğrayacağı şüpheşizdir. (Bozkurt: 15)

Şimdi yukarıdaki akılların dillerinden söylenen söze göre kendimde bulunan faziletlerden tarih ilmini seçtim. Çünkü bu günümüzde öz vatanında olduğu halde garip olan halkımız için tarih ilminin ise “balık için su” değerinde olduğunun epeyden beri farkındaydım. Geçmişteki tarihi unutarak günümüz tarihini hissetmeyen bir millet, karanlıkta kalan ve elinde değneği olmayan kör kimse gibi, ne tarafa adım atacağını bilmediğinden yol göstericisi sandığı düşmanın ardından gitmeye mecburdur. Açık fikirli, sezgir vatan oğulları, tarihin nasıl zarurî olduğunu benim bu sözümünden ilham alarak düşünmelidirler.

Şimdi ben vatanım beni sevmezken ben onu sevdiğim için, halkım beni tanımazken ben onların tanıdığım için vatanımızın üstünde yaşananların, gelecekteki kötü neticelerini gösterip vatan evlatlarına hisse olacak şekilde başkalarının bundan ibret alacakları biçimde tarihî bir eser yazmaya giriştim. Ancak ben yalnızca İslamsever değil. Aksine yaradılışımdan itibaren insan severim. Halka hangi yolla faydalı olacağım diyerek çocukluk ve gençlik devirlerimi sıkıntıylageçtirdim. Şimdi ise saçım sakalım ağırdı, yaşlandım. Yaşım seksene ulaştı, bedenî ve ruhî güçlerim azaldı. İhtiyarlık altında bükülürken önümüzde görünmeye başlayan helâk çukurunun yaklaşmakta olduğuna dayanamayarak gelecek nesillerimiz için türlü türlü zorluklara rağmen bu tarihi yazmaya başladım. Kalemimin dilinden dertli cümlelerim, kanlı gözyaşım gibi bu kitap sayfalarının yüzüne dökülmüştür. Bunun için kitabımın adını **Türkistan Kaygusu** koydum. Lâkin ben bu eserimi buradaki tarihî sözlerimi günümüzde Özbekistan diye adlandırılan öz vatanım Uluğ Türkistan adına yazmam gerekiyordu (Bozkurt: 15-16).

Çağın biliminin gerisinde kalan cahil Müslümanlarla ilgili olarak şu tespiti yapar:

Şimdi şu bilinmelidir ki Kur'an'ın hükmünü ve Resullah'ın yolunu iyi anlamayan, dine ihanet eden hem o hem de bu dünyasından ayrılıp öz vatanında zillette yaşayan sahte Müslümanlardan ilim, fen ve medeniyetini geliştirip bütün haklarına sahip çıkan kâfirler elbette kazançlıdırlar. Çünkü bu son taife ahiret saadetinden mahrum olmuşlarsa da (hiç olmazsa) dünya nimetlerine sahiptirler. İlk grup (yani cahil Müslümanlar) ise cehalet ve ilimsizlik belasından dolayı *hasire'd-dünyâve'l-âhire* yani iki dünyanın “her iki dünya hayrından mahkûmdurlar”. İbaresi Kur'an'dan ayettir. Bunlar her iki dünyadan da mahrum kalmışlardır (Bozkurt: 40-41).

Dinî Bilimler Yanında Dünyevî Bilimleri de Öğrenmek Gerekliğine Dair Görüşleri:

İşte ben böyle zor günlerde derin düşüncelerle büyük ümitlerle Kaşgar'a gelmişim. Buradaki şuarsuzluk ve bilimsizlik belası Batı Türkistan'dan yüz derece fazlaymış. Bunu görünce planım bozuldu, şaşkınlığa düştüm. O günlerde Kaşgar'da ayet ve hadis tefsirleri her türlü din alimi hocalar yüzlerce, öğrenciler ise binlerce idi. /.../ İşin tuhaf yanı Uygurlar, din ve kan kardeşleri Özbeklerin başlarına düşen böylesi büyük felaketleri gördükleri halde etkilenip zerrece ibret almamışlardı. Çünkü bu kötü tavrın oluşmasında şu iki şeyin yani tembellik ve şuarsuzluğun olması kesinlikle şarttır. /.../

Bu sebeple, şuuru açılmamış bilimsiz bir milletin düşmanlarının önünde mezbahaneye sürülmekte olan bir sürü hayvandan hiçbir farkı yoktur. İnsanın kendisine en yakın katil düşmanı şuarsuzluktur, ilimsizliktir. Bizzat Allah teala Kur'an'ın birinci suresine okuma, bildirme, yazma, kalemle başlamıştı. Peygamberimiz a.s. kadın erkek, oğul kız demeden bütün ümmetini ilim öğrenmeye buyurdular. Gerekli ölçüde din ilimini öğrenme herkese farz olduğu gibi kendi devletini, vatanını ve dahi dinini korumak için zamanın fen ve ilimini okuyup öğrenme de farzdır (Bozkurt: 35-36).

Devlet adamlığı yaptığı yılların tecrübesiyle İngiliz siyaseti hakkındaki görüşü son derece manidardır.

Malumdur ki İngilizler gittikleri her yerde “medeniyetsiz yerli halkın iyiliği” için geldiklerini söylerler (Bozkurt: 38)

Soyvetler Birliği'nin Türkistan'ı işgâli esnasında yararlandığı Ermeni birliklerinin yaptığı katliamlarla ilgili görüşleri:

/.../ Bu meseleye dişiyle tırnağıyla karşı çıkan Bolşevikler, Müslümanların en eşeddi düşmanı sayılan Ermenilerden toplanan askerlerini tepeden tırnağa silahlandırarak halkın üstüne saldıılar. Bunların başlarındaki komutan ise, Türk kanına susamış kan içici Taşnak fırkasından olduğundan, Hokand şehrinde gerçekleştirdikleri vahşilikler Orta Asır yırtıcısı Cengiz'in dehşetli eylemlerini unutturmuştu. Şuursuz halk bunu unuttuysa da düşmanın süngü ve mızraklarının darbelerinden yürekleri parçalanmış, göz kanlarıyla gönül sayfalarına dehşetli zulüm yazılarını yazmış olan tarihçiler, böylesi faciayı nasıl unutabilirler (Bozkurt: 38-39)?

Sonuç

Ömrü boyunca Doğu ve Batı Türkistan için daima çabalayan, iki Türkistan'ın müstevlileri Rusların ve Çinlilerin gazap ve işkencelerine maruz kalan Alihan Töre, Ulu Türkistan'ın gerçek oğludur. Sovyetlerin Taşkent'te mecburi ikâmete tabi tuttuğu, sürekli izlendiği bir dönemde bile halkı için endişelenmiş; Türklük ve İslamlık şuurunu bir an bile terk etmemiş bir zattır. Yaşadığı tecrübeleri ve edindiği bilgileri gelecek nesillere gerek yaşadığı hayatı ve sohbet meclisleriyle gerekse yazdığı eserlerle aktararak Türkistan Müslüman Türklüğünü yok olmaktan kurtarmaya çalışan bir bilgedir.

Kaynakça

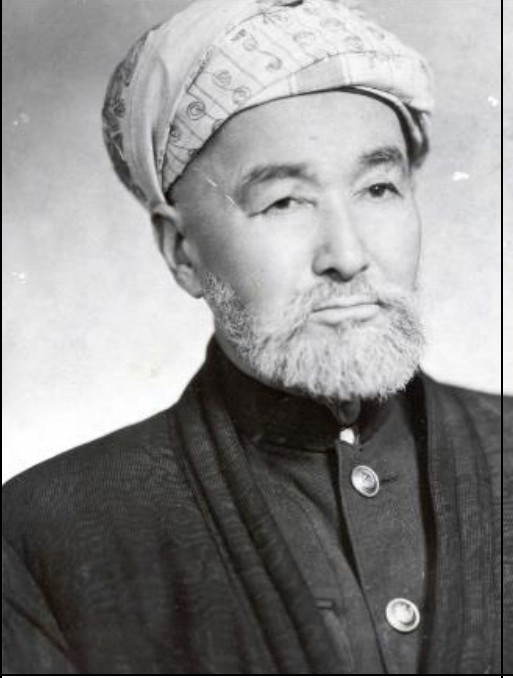
- ĀlixānTörä Şākırxānoğlı Sağuniy (Yıl yazılmamış). **Tārīxi Muhāmmādi**. Arap alfabesinden Kiril alfabesine çeviren: İsmāilxācioğlı Siddıq Zāhidxāci. Taşkent. (Basan kuruluş veya basımevi belirtilmemiş)
- Alihan Töre Sağuni (2010). **Timur'un Günlüğü – Tüzükât-ı Timur**, haz.: Kutlukhan Şakirov – Adnan Aslan, İstanbul: İnsan Yayınları
- Alptekin, İsa Yusuf (1985). **Esir Doğu Türkistan İçin**, İstanbul: Doğu Türkistan Neşriyat
- Bozkurt, Elife (2009). **Alihan Töre Saguni Türkistan Kaygusu** (Giriş-Metin-Notlar-Dizinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Fatih Üniversitesi.
- Hayit, Baymirza (1975). **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, çev.: Abdülkadir Sadak, İstanbul: Otağ Yayınları
- Özbek Tilining İzahli Luğati 1-2-3-4-5**, Heyet tarafından hazırlanmıştır. 2008. Taşkent: Özbekistân Milli Ensiklopediyasi.
- Toprak, Muhsin. "Alihan Töre Sağuni ve Tarih-i Muhammedî Adlı Eseri", **Yeni Ümit Dergisi**, 86. Sayı, Ekim-Kasım-Aralık 2009, s. 65-66. (İnternet 2, sanal ağ adresidir.)

İnternet kaynakları

1. <http://choyxona.com/showthread.php?t=234>
2. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/alihan-tore-saguni-ve-tarih-i-muhammedi-adli-eseri>
3. http://www.gokbayrak.com/dergi_oku.asp?id=79&sid=263
4. <http://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/edikut-turkistan-gururu.html>

Resimler

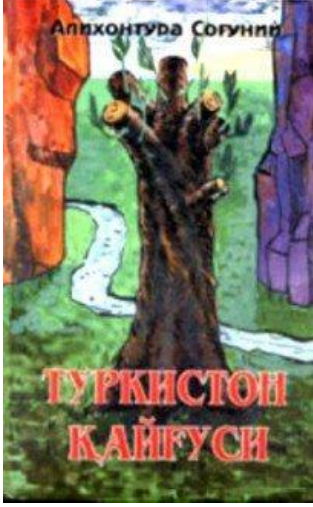
Resim 1. Alihan Töre Sagunî

Resim 2. Altta, Alihan Töre Sagunî'nin üzerinde tarih ve basımevi belirtilmeyen Tarih-i Muhammedi kitabının kapağı.

Resim 3. Altta, Alihan Töre'nin hatıratının **Türkistan Qayғusı** adıyla kitap olarak basılmış hali.

Resim 4. Alihan Töre'nin **Vätän Ähllärigä Degänlärim** (ç.n. Vatan Mensuplarına Dediklerim) kitabının kapağı.

